

DR. ALEŠ IGLIČ

Slovensko plemstvo in meščanstvo

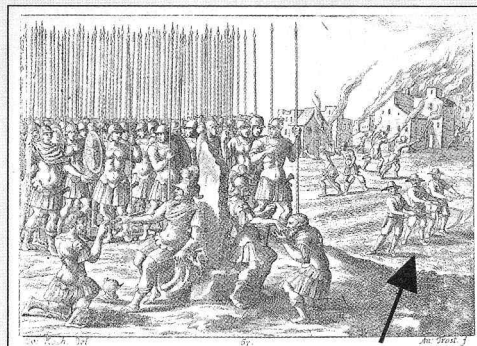
Slovenščina je bila med plemištvom in meščanstvom močno razširjena, v njej so razpravljali celo o filozofskih in teoloških vprašanjih

Po zadnjih dognanjih stroke so pogovori med večino plemičev in meščanov v slovenskih deželah v zelo veliki meri potekali v slovenščini skozi ves srednji vek, pa tudi kasneje v novem veku (Žvanut, 1994, Grafenauer, 1987). Slovenščina se je skozi zgodovino ohranila in uporabljala tudi v najvišjih krogih, kot na primer na dvoru koroškega vojvode Bernhardta Spanheimskega iz prve polovice 13. stoletja in na dvoru ljubljanskega knezoškofa Tomaža Hrena v začetku 17. stoletja. Obstajajo tudi ohranjeni primeri fevdnih priseg v slovenščini, kot je na primer besedilo slovenske fevdne prisega vazalov krškega škofa iz leta 1637, ki se je odvijala pri cerkvi Gospe Svete in današnjem avstrijskem Koroškem.

Avstrijski slavist Kronsteiner zato pravi: »Obstoj tisočletne nemške Avstrije je predsodek in neresnica. Avstrija je bila vedno večkulturna, v njenem osrednjem delu pa so sprva prevladovali Slovenci. Slovenščina je bila deželni jezik, ne samo na Kranjskem in Koroškem, ampak tudi na Štajerskem, se pravi na območju kraljestva Karantanije.« Slovenci imamo nerazumljivo navado, da se odvedujemo delom svoje zgodovine v obdobjih, v katerih so bili vladarji neslovenskega izvora, pa čeprav je lahko na primer karantanski knez uporabljal domači slovanski jezik tudi na cesarskem dvoru. Tako na karantansko kraljestvo Arnulfa Karantanskega (850-899), ki je bil povrh vsega po materi najverjetneje karantanskega rodu, pod vplivom velikonemškega zgodovinopisja ne gledamo kot na našega vladarja in ga v nekaterih knjigah imenujemo celo Arnulf Koroški namesto Arnulf Karantanski, pa čeprav v Arnulfovem času vojvodina Koroška sploh še ni obstajala. Član karolinške dinastije in pravnuk Karla Velikega ter karantanski vojvoda Arnulf Karantanski, ki se je tako kot njegov oče podpisoval kot Rex Carantanorum, je bil leta 896 kot zadnji Karoling kronan za cesarja Svetega rimskega cesarstva.

Najvišje plemiče s karantanskimi (slovenskimi) imeni najdemo še vse v 12. stoletju. Tudi kneza Pribino in Koclja je v njuni prestolnici Blatenskem kostelu obdajala večinska plast slovenskih plemičev. Od 10. do 12. stoletja lahko najdemo v zapisih na območju ožje Karantanije mnoga imena slovenskih plemičev – kot na primer Sebigoja, Tešino, Negomirja, Trdgoja, Rogiča, Mila, Svetimirja, Helica, Slavka in druge, največ v okolici

Gospe Svete in Krnskega gradu ter Podjuni. Tudi na zgornjem Šajerskem so v listinah ohranjena slovenska plemiška imena, na primer Trdoslav in njegova žena Slava (12. stoletje), dalje ime kronskega vazala grofa Trdgoja v dolini Mure (11. stoletje) ter ime svobodne žene Dobronege. Še veliko drugih primerov slovanski plemiških imen obstaja tudi na Gorenjskem, največ v okolici Bleda, na primer plemeniti Nepokor (11. stoletje). Domače, karantansko plemstvo se je v veliki meri spojilo z nemškim (Kos, 1985) ter postopoma privzemalo nemška imena in priimke vse tja v obdobje novega veka med 16. in 19. stoletjem, vendar pa

Grba družin Sonce in Pečavič (peč, pečina = ostra skala) se nanašata na neposredni slovenski pomen družinskega priimka. Pečaviči so bili krajši čas lastniki gradu Brdo pri Podpeči (pri Lukovici), Sonci pa lastniki gradu Otočec. Kosa na grbu družine Gradeneker, ki izvira s koroškega Gradenegega, pa je po mnenju avtorja povezana z ustoličevanjem karantanskih (koroških) vojvod. Kot poroča Valvazor (Valvazor, 1689), so imeli namreč Gradenekerji med obredom ustoličevanja karantanskih (koroških) vojvod (zgornja slika) pravico zase kositi tujo senožet (puščica).

je ohranilo znanje slovenskega jezika.

Viri kažejo, da je bila slovenščina v rabi v najvišjih plemiških krogih tudi v primerih, ko so plemiči nosili germanška osebna in družinska imena, ne glede na njihov narodni izvor. Tako je še v prvi polovici 13. stoletja koroški vojvoda Bernhardt Spanheimski sprejel Ulricha Lichtensteinskega s slovenskim pozdravom: »Bog Vas sprimi, kraljeva Venus«, čeprav je plemiška rodbina Spanheimov

izhajala iz Porenja. V verzih poslednjega minezengerja Oswalda Wolkensteinskega pa lahko najdemo vsaj 20 slovenskih verzov oziroma besednih zvez. Podobno je bilo tudi v novem veku, na primer v 17. stoletju. Čisto slovenski je tudi fragment Minnesanga iz Turjaškega rokopisa. Koroški deželni glavar Welzer pa je leta 1523 zapisal v svojem imenu in v imenu koroškega deželnega plemstva, da ima koroška nadvojvodina mnogo več časti in svoboščin kakor druge vojvodine, kar je utemeljil z njenim ne-nemškim, t. j. karantanskim izvorom.

Predniki svobodnih gospodov Celjskih, Vovbržanov in Višnjegorcev so izhajali iz rodu sv. Heme Savinjske, ki je bila poročena z gospodom Savinjske krajine, z grofom Viljemom Savinjskim, ki je bil kot Valjahunov sin najverjetneje karantanskega, to je slovenskega rodu. Hema je izhajala iz stranske karolinške veje, njen oče grof Engelbert pa je imel tudi karantanske prednike, saj se je eden njegovih neposrednih prednikov imenoval Svetopolk (Sitar, 1999). Po prežgodnji smrti moža in otrok je Hemi pri vodenju velike posesti pomagal odvetnik karantanskega rodu Preslav, ustanovitelj vasi Braslovče, ki se nahaja blizu gradu Žovnek, od koder izhajajo Celjski grofje, na začetku imenovani svobodni gospodje Žovneški.

Vse do začetka močnega germanizatorskega pritiska v zadnjih 130-140 letih obstoja države Habsburgovcev naši predniki niso bili tako usodno ovirani v lastnem socialnem in kulturnem razvoju, kot se je to mislilo do pred kratkim. Seveda pa sta bila na slovenskem ozemlju, ki je bil del Svetega rimskega cesarstva, skozi ves srednji vek in daleč v novi vek latinščina in v manjši meri nemščina jezik mednarodnega znanstvenega, poslovnega in diplomatskega sporazumevanja, to pa ne zaznamuje narodnostne pripadnosti. Zato moramo dela slovenskih avtorjev, ki so spisana v omenjenih jezikih, seveda šteti v slovensko kulturno dediščino (Grafenauer, 1987). Valvazor je tako zapisal: »V Ljubljani je običajni jezik kranjsčina (to je slovenščina) in nemščina, pri plemičih in trgovcih pa tudi italijanščina, zapisuje pa se vse v nemškem jeziku.« Ker smo bili del Svetega rimskega cesarstva, je bil jezik uradnih zapisov latinščina, potem pa nemščina in le včasih tudi slovenščina. Zato se je pri nas v polpretekli zgodovini uveljavilo mnenje, da je bilo plemstvo in meščanstvo pri nas »nemško«. Pri čemer

nemški in tudi slovenski narod v današnjem pomenu besede do začetka 19. stoletja sploh nista obstajala. Obstajalo pa je široko znanje slovenskega jezika v vseh družbenih plasteh. Tako Primož Trubar piše vojvodi Württemberskemu, da se opravičuje, ker je njegova nemščina okorna, izvedena v »vendskem (t. j. slovenskem) slogu« (nach dem windischen stylo). Pri tem je treba tudi poudariti, da je Trubarjev knjižni jezik na začetku temeljil na takratni meščanski slovenščini (Bezljaj, 1967). Tudi Valvazor se leta 1686 in 1687 v svojih dveh latinskih pismih angleški Kraljevski družbi, katere član je bil, jasno izrazi o svojem domačem jeziku: »Imamo neke živali, ki se imenujejo po nemško Bilch in v našem kranjskem jeziku polhi« in pa »To jezero je bilo starim piscem Lugea palus, novejšim Lucus Lugeus, današnjim Latincem Lacus Cirknizensis, Nemcem Zirknitzer See in nam Kranjcem je Cerknisko jezero.«

Ob tem pa je treba poudariti, da je bil v srednjem veku na Slovenskem slovenski delež meščanov od njihovega nastajanja naprej bistveno pomembnejši, kot pa je bilo pod vplivom pisanja velikonemških zgodovinarjev mnenje naših zgodovinarjev do 2. svetovne vojne (Grafenauer, 1987). Na primer oče ljubljanskega knezoškofa Tomaža Hrena, to je Lenart Hren, kot tudi njegov brat Andrej Hren sta bila ljubljanska župana. Mati Tomaža Hrena in soproga Lenarta Hrena pa se je pred poroko pisala Žitnik, njen brat je študiral na Dunaju in kasneje postal vladni svetnik v Gradcu (Valvazor, 1689). Tudi Hrenov predhodnik škof Janez Tavčar je bil najprej mestni župnik v Gorici. Na seznamu ljubljanskih meščanov lahko leta 1499 najdemo Jurija Slatkonjo, dvornega kapelnika in prvega dunajskega škofa (od l. 1513 do 1522) ter Ivana Slatkonjo (1444), vikarja in kaplana pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani (Maček, 1936). Pri obrtnikih v mestih je bil slovenski delež vsekakor prevladujoč. Pomemben delež so imeli celo v večinski romanskih mestih na obali (Grafenauer, 1987).

Novejše plemiške družine so seveda ponemčevale svoje priimke, na primer slovenski priimek Oblak so spremenili v Wolkenberg (Žvanut, 1994), ali dodajale priimkom končnice, ki so napeljevale na neko izmišljeno krajevno ime (-berg, -stein in podobno), da so zveneli bolj plemiško (Waza pl. Wazenberg, Schere pl. Scherenburg, Shell pl. Schellenburg). Značilen primer, ki nakazuje razloge za ponemčenje slovenskih imen oziroma uvajanje novih nemških imen že obstoječih gradov je prošnjja Jakoba Lamberga kralju Ferdinandu za spremembo imena obnovljenega gradu Zagradec v Weissenstein (Žvanut, 1994). Včasih pa so dodali samo plemiško zvonec nemški priimek (lahko tudi prek sorodstvenih vezi ali poroke ali pa po kralju bivanju) kot na primer Herič zu Thurn und Pakhenstain,

Florjančič de Grienfeld, de Leo baron Löwenberg, Dolničar pl. Thalperg, Zois baron Edelstein, baron Schweiger pl. Larchenfeld, Kappus pl. Pichelstein, pl. Jankovič Prübwerth, pl. Lukančič Herntfels, Kheysell baron Greylach, pl. Zupančič Rosenhof. Stara plemiška družina, ki je imela med drugim v lasti grad Brdo pri Podpeči, se tako v 15. stoletju imenuje samo Herič, konec 16. stoletja pa Herič zu Thurn und Pakhenstain, včasih pa celo samo zu Thurn und Pakhenstain. Veliko slovenskih plemičev je imelo tudi germanska osebna imena, kot na primer koroški plemič Zigfrid Smrekar, ki je imel posesti tudi v moravski fari. Nekateri potomci zgoraj naštetih plemiških družin še zdaj živijo v Sloveniji. Včasih pa se je zgodilo tudi obrnjeno in je plemiška družina z nemškim priimkom dodala še slovenski priimek, na primer baroni Lichtenberg-Janežič, ki so približno 200 let gospodarili na gradu Jablje. Poslednja predstavnica rodbine, baronica Marija Hipolita Lichtenberg-Janežič je umrla leta 1942. V času slovenskega preporoda in kasneje pa so Slovenci začeli privzemati negermanska plemiška imena kot na primer Bleiweis vitez Trsteniški, Andrejka pl. Livnograjski, Lavrič pl. Zaplaz in Gorup vitez Slavinjski.

Grbi nekaterih plemiških družin iz vojvodine Kranjske (Valvazor, 1689)

Nekatero druge stare in nove plemiške družine pa so v celoti obdržale slovenske priimke, tako na primer družine Plešavac, Naglič, Smrekar, Kerščaner, Mušlic, Osoliniker, Križanič, Rob, Rohič, Ričan, Palik, Hrobat, Pregl, Kanižar, Grebinčič, Peča-

her, Maurič, Kozjaker, Kačič, Merherič, Fabjanič, Čeček, Obračan, Maček in druge. Med njimi so nekatere stare bogate ljubljanske plemiške družine, ki jih na primer v ljubljanskih arhivih najdemo že pred 700 leti, kot so Kolenci (Eberhart Kolenc je bil leta 1301 ljubljanski mestni sodnik), Podlogarji in Pečaherji. Ime vitezov Podlogarjev izhaja od vasice Podlog pri Rašici, kjer so imeli Podlogarji zemljiško posest in kmete v začetku 14. stoletja (Kos, 1958). Razlike v pisanju plemiških in meščanskih priimkov so se pojavljale tudi v zapisu. Gospodar gradu Belnek se je po nemško podpisal kot Laser, v glagolici kot Lozar, v cirilici pa Ložar (Žvanut, 1994).

Pri nekaterih plemiških družinah, kot sta na primer Pečavič in Sonce, se ustrezni družinski grbi nanašajo neposredno na slovenski pomen priimka. Janez pl. Sonce je leta 1629 kupil grad Otočec, ki so ga pred tem posedovali Karel pl. Jurič, Jurij pl. Dovolič ter uskoški poveljnik Ivan baron Lenkovič. Leta 1727 je Otočec podedoval od družine Sonce njihov sorodnik baron Franc K. Schweiger pl. Lerchenfeld, katerega potomci še danes živijo v Ljubljani. Schweigerji so bili med drugim tudi lastniki posestva in gradu v Blagovici, oboje pa so prodali ljubljanskemu meščanu in odvjetniku dr. Janezu Burgerju, ki je kupil tudi gradove Brdo pri Podpeči, Groblje in Volčji potok. Po smrti dr. Janeza Burgerja je gradova Groblje in Volčji potok podedovala mlajša hči Pavlina pl. Jabornek, grad Brdo pa starejša hči Ivana pl. Höffern-Saalfeld, babica slovenskega pisatelja Janka Kersnika. Höfferni so imeli v 18. stoletju v lasti tudi nekdanjo Valvazorjevo graščino Bogenšperk. Kasneje so se kot lastniki Bogenšperka zvrstili še Skubici, pl. Bogataji in knezi Windischgrätz. Iz družine Bogatajev med drugim izvira član Akademije delavnih Frančišek Kristof pl. Bogataj.

Kot primer široke uporabe slovenskega jezika med plemstvom konec 17. stoletja navajamo ohranjeno korespondenco v slovenščini (31 pisem) med plemkinjama Ester Maksimiljano Coraduzzi in Marijo Izabelo Marenzi, ki imata sicer obe italijanske družinske priimke. V zapuščini baronice Ester M. Coraduzzi najdemo tudi slovensko pisano oporoko prelata Gregorja Cerviča (Grdina, 1994). Prav tako je ohranjena v slovenščini spisana oporoka baronice Barbare Kacijaner (Kacijanerice, kot se je po takratni šegi podpisala sama) iz leta 1671.

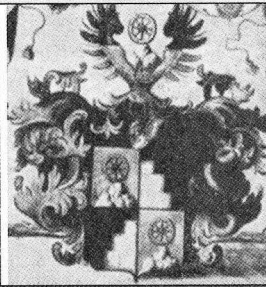
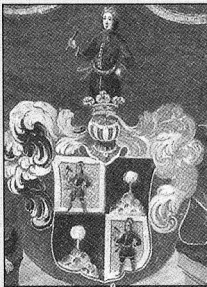
Med plemstvom na Slovenskem slovenščina v nasprotju z predstavami jožefinskega in postjožefinskega germanizatorskega obdobja torej ni bila zapostavljena vse do zadnje četrtine 18. stoletja (Voje, 2005). Nobenega dvoma torej ne more biti, da je bil prvi jezik večine goriškega, koroškega, kranjskega in spodnještajerskega plemstva slovenščina (Žvanut, 1994).

Voje, 2005). V tem jeziku so dobili v otroških letih tudi osnovno versko vzgojo. V slovenščini so celo razpravljali o filozofskih in teoloških vprašanjih, na primer na dvoru tržaškega škofa Bonoma, ki je v slovenščini razlagal Vergila, Calvina in Erazma. Na področju umetnosti in znanosti na Slovenskem so bili vodilni možje v glavnem slovenskega rodu, tako v času protestantizma kot tudi kasneje. Na primer vodilni člani in predsedniki ob koncu 17. stoletja ustanovljene plemiške Academie Operosorum so bili po večini slovenskega rodu. Prvi predsednik Akademije delavnih je bil grof Janez Krstnik Prešeren, kmečki sin in sorodnik pesnika Franceta Prešerna, tajnik pa Janez Gregor Dolničar pl. Thalperg (1655-1719). Dolničarjev brat Janez Anton Dolničar (1662-1714), sicer tudi član Akademije delavnih, je uvajal slovenščino v cerkveno uradovanje in obrede. Dolničarja sta bila nečaka J. L. Schönlebna in sinova ljubljanskega sodnika in župana Janeza Krstnika Dolničarja. Tudi sin J. G. Dolničarja, Aleš Žiga Dolničar (1685-1708), je bil pomemben za razvoj umetnosti na Slovenskem. Prešernu so kot predsedniki Akademije delavnih sledili še Jurij Andrej pl. Gladič, baron Janez Rudolf Coraduzzi Hallerstein ter zdravnik Marko Gerbec.

Veliko spremembo vloge slovenskega jezika v pisemskih in medčloveških odnosih prinese namreč šele jožefinski in kasnejši germanizatorski čas, ko skuša oblast s pritiskom od zgoraj napraviti Avstrijo za nemško državo, kar ji je v precejšnji meri tudi uspelo. Začetki močnih germanizatorskih pritiskov v Avstriji v času razsvetljenstva v drugi polovici 18. stoletja se ujemajo s slovenskim narodnim preporodom, predvsem znotraj Zoisovega kroga. Žiga Zois (1747-1819) je med drugim pomagal Antonu Tomažu Linhartu (1756-1795) do službe šolskega nazornika za Ljubljano, Gorenjsko in Dolenjsko, ki je lahko tako veliko pripomogel k razvoju slovenskega šolstva. Anton Tomaž Linhart, sin očeta češkega rodu in matere Slovenke, je leta 1788 napisal tudi prvo zgodovino Slovencev z naslovom Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Žiga Zois je bil po materi iz slovenske plemiške rodbine Kappus iz Kamne Gorice, katere potomci še danes živijo v Radovljici. Kappusi imajo v plemiškem grbu dve zeljnati glavi, kapus je namreč slovenska beseda za vrsto zelja. Iz rodbine Kappus von Pi-

chelstein, ki jo je leta 1693 cesar Leopold povzdignil v plemiški stan, je bila tudi Linhartova krušna mati. Prav tako pa tudi član Academie Operosorum Karel Jožef Kappus ter njegov stric, misijonar Marko Anton Kappus (1657-1717), ki je sodeloval pri zemljepisnih raziskavah Kalifornije. Janez Andrej Kappus (1670-1713) je bil profesor fizike in matematike v Zagrebu ter cerkvenega prava v Gorici in Ljubljani, njegov brat Zaharija Kappus pa je bil profesor fizike v Celovcu in Steyerju.

V zvezi s slovenskim preporodom v 2. polovici 18. stoletja se moramo spomniti, da je korespondenca med slovenskimi razsvetljenci jezikovno neslovenska. Jezikoslovec Bezljaj zato meni, da je bilo v 17. stoletju slovensko govorečega meščanstva precej več kot pa pred v času tik pred slovenskim preporodom. Vendar pa so tudi v času preporoda tisti meščani, ki so kot prvi jezik uporabljali nemščino, praktično vsi znali slovenščino, kar se je pokazalo tudi leta 1918 ob ustanovitvi kraljevine SHS, ko so nenadoma vsi kranjski in spodnještajerski »Nemci« in nemškutarji spregovorili slovensko. Germanizatorski pritisk se ni omejil le na uvajanje nemščine (namesto latinščine v srednjem veku) kot vsedržavnega uradnega jezika v večnacionalni državi, ampak tudi na druga področja.

Grb Kappusov pl. Pichelstein iz Kamne Gorice, grb pl. Bogatajev z gradu Bogašperk ter grb Gorupov pl. Slavinjskih. Josip Gorup vitez Slavinjski, častni občan ljubljanski, je s svojim velikodušnim darilom omogočil gradnjo ljubljanskega Mestnega deklisklega liceja.

Značilen primer ponemčenega Slovenca kot produkta germanizatorskega ozračja Avstro-Ogrske v 19. in 20. stoletju je Josip Žvegel, baron Schwegel, član avstro-ogrške delegacije na berlinskem kongresu, ki je iz slovenskega kulturnika v mladih letih postal »nemški« baron (Mahnič, 2004). Schwegel se je rodil v Gorjah leta 1836 in leta 1914 umrl na graščini Grimšče, ki jo je kupil leta 1869 od barona Janeza Nepomuka Grimšica. Leta 1908 je Schwegel postal predsednik Nemškega narodnega sveta za Kranjsko (Rozman, 2004). Zato je slovenski pisatelj Janko Kersnik zapisal: »Škoda, da mož ni ostal naš. Žalostno, a veselo obenem je pa vendar to, da vse nemštvo na Kranjskem voditeljem ne more dobiti pravega Nemca, in kar je odličnejših mož v naši 'častiti (nemški) opoziciji', vsi so po rodu Slovenci.«

Bomba realna?

(Nadaljevanje z 10. strani)

nenadzorovano nevarnost jedrski črni trg. Nema lokrat poročajo o izginotju večjih količin obogatene urana iz državnih zalog – denimo na Kitajskem ali v državah nekdanje Sovjetske zveze in o pojavljanju teh snovi v različnih zasebnih krogih. Govori se tudi, da hoče organizacija Al Kajda priti do jedrske bombe.

Ali je strah pred teroristi z ultimativnim orožjem upravičen? Spieglov sogovornik temu pritrjuje in dodaja, da je to njegova največja nočna mora, saj bi bil to strahovit scenarij.

Sicer v tem trenutku ne misli na jedrsko orožje, saj za to nobena teroristična organizacija ta čas nima niti dovolj znanja niti ustreznih sredstev. Vendar pa bi lahko že majhna, tako imenovana »umazana bomba« z radioaktivnim materialom, ki bi jo sprožili kjerkoli v velikem mestu, stala veliko človeških življenj in povzročila vladavino strahu s hudimi gospodarskimi posledicami. Včasih, pravi, je celo začuden, da se kaj takšnega še ni zgodilo, in obenem srčno upa, da bo pri tem tudi ostalo.

Poslanstvo IAEA je razdeljeno, če že ne razdvojeno, na preprečevanje posedovanja jedrskega orožja in spodbujanje uporabe jedrske energije v miroljubne namene. Ravno jedrske elektrarne pa veljajo hkrati za nevarne, saj ostaja skladičenje jedrskih odpadkov še vedno nerešen problem. El Baradej dodaja, da ima sicer vsaka tehnologija svoja tveganja in da so slednja pri sodobnih jedrskih elektrarnah zelo majhna. Zaveda pa se, da imajo nekatere države predvsem psihološki problem z jedrsko energijo.

Indija ni nikdar podpisala mednarodne pogodbe o preprečevanju jedrskega orožja in je leta 1998 preizkusila svojo bombo. Pri tem IAEA nima dostopa niti do civilnih indijskih jedrskih objektov, kaj šele do vojaških. Pa vendarle želijo ZDA dostaviti Indiji novo jedrsko tehnologijo in gorivo! Sogovornik na vprašanje, zakaj ni protestiral proti tej kupčiji, odvrne, da jo je celo odobril, saj ni ne purist ne sanjač, da pa bi se mu zdel napredek, če bi IAEA lahko v Indiji v prihodnje nadzirala civilne jedrske elektrarne.

Z leti, pravi El Baradej, je postala njegova služba vse težja, saj se povsem nezadovoljivo odzivamo na odločilne grožnje, na nečloveške življenjske razmere milijard ljudi, na podnebne spremembe in na možen jedrski holokavst. Stojimo na razpotju – in se hitro pomikamo proti prepadu. Na svetu je 27.000 jedrskih konic in z vsakim novim igralcem, ki z njimi razpolaga, z vsako novo konico se poveča nevarnost načrtovane ali nenamerne jedrske vojne.

L. N. (povzeto po Spieglu)

